

אוניברסיטת בר-אילן

מהגרות בתוך עמן

כיצד הנשים הפלסטיניות במדינת ישראל חוות את ההגירה שלהן עם הנישואין?

ליליאן אבו-טביך

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך
במחלקה ללימודי מגדר
אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

המחקר בנושא מנהג המגורים הפטרילוקאליים בחברה הפלסטינית בישראל מתבסס על ראיונות עומק עם 17 נשים פלסטיניות במדינת ישראל שהיגרו עם הנישואין ליישוביהם של בני זוגן. המחקר הנו פנומנולוגי שמטרתו להבין כיצד נשים פלסטיניות שנישאו ועברו לגור ביישובים ערביים בצפון מדינת ישראל מסבירות וחוות את המעבר שלהן.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שמנהג המגורים הפטרילוקאליים אינו נקבע על פי נורמות תרבותיות בלבד, אלא זוהי עובדה חברתית שבה מתערבבים ובאים לידי ביטוי מוסדות ותנאים רגשיים, משפחתיים ותרבותיים ומשקפים אילוצים פוליטיים וכלכליים. סגנון החיים המסורתי של האוכלוסייה הפלסטינית וחשיבות מערכת השארות כמו גם תחושת המחויבות ההדדית וההזדהות של המשפחה הערבית כלפי הגבר גורמים לגברים להישאר ביישוביהם. בנוסף, פרקטיקת הירושה הדיפרנציאלית שמאפשרת לגברים להיות היורשים הבלעדיים לקרקעות ורכוש פרטי וגוזלת מנשים את חלקן בירושה מאלצת אותן לעזוב את מקום מוצאן ולהצטרף לביתו של בן הזוג שעל פי רוב ממוקם בקרבת מגורי משפחתו. למרות שמפת המגורים, גם לפני קום המדינה, מצביעה על העדפה של מגורים בקרבת המשפחה הפטריליניאלית של הגבר, פרקטיקת הבנייה מעל להורים התפתחה בעיקר כתוצאה ממחסור בקרקעות ביישובים הערביים. משטר ההפרדה הקרקעית המונהג במדינת ישראל ומתבטא בהקמה של יישובים המיועדים למגורים של יהודים בלבד; צמצום שטחי השיפוט של היישובים הערביים; אפליה ממוסדת בסיוע למגורים והיעדר תוכניות ממשלתיות לבנייה ציבורית מגבילים את זכותם של הפלסטינים והפלסטיניות לזכויות בדירור וחופש במרחב.

גברים ערבים רבים בונים מעל להוריהם גם מתוך שיקולים כלכליים זאת בהתחשב בעובדה שכוח העבודה הערבי נמצא ברמות הנמוכות של הדירוג המקצועי מה שמעיד על מצבו הכלכלי הדל. תחושת הזרות של מיעוט לאומי בתוך קבוצת הרוב לרבות השלכות אירועי אוקטובר 2000 כמו גם המאבקים האלימים הפנים ערביים גורמים לגברים להעדיף לגור בצמוד למשפחותיהם ולזכות בהגנתם. כלל המגורים הפטרילוקאליים, אם כך, הינו מרובה משמעויות ותפקידים והוא נובע ממגוון של סיבות. על כן, המחקר בוחן הן את הצד החומרי של התופעה, והן את הפנומנולוגיה שלה ובעיקר כיצד שני ההיבטים האלה - מבני ופנומנולוגי - משמרים אותה בחברה הפלסטינית.

על סמך ניתוח הראיונות והספרות המחקרית על תנועות אוכלוסייה, אני טוענת שדפוס המגורים הפטרילוקאליים הנו, למעשה, הגירה בלתי נראית. ספרות על הגירה בקרב הפלסטינים בישראל לא בחנה היבטים מגדריים אלא התייחסה לאוכלוסייה הערבית כקולקטיב לאומי שבה הגבר המהגר או הפליט הוא הנורמה כאשר האירועים ההיסטוריים כמו גם היעדר הזכויות האזרחיות עומדים במרכז העניינים. על

העתקת מגוריה של האישה עם הנישואין לא מדובר והיא לא נקראת הגירה. הנשים הפלסטיניות שמהגרות עם הנישואין הן למעשה שקופות. שקיפות זו מעלימה את קולן, את מניעי ההגירה שלהן, את חוויותיהן ואת מצוקותיהן. מחקר זה, על כן, הנו תיקון להתעלמות זו ומכוון קבוצה זו של נשים כקטגוריה בעלת מאפיינים ייחודיים.

הממצאים גם מלמדים שכלל המגורים הפטרילוקאליים מייצר הגירה כפויה באופן סמוי. זו לא הגירה רצונית כיוון שהנשים לא החליטו שהאינטרסים שלהן יתממשו טוב יותר על ידי עזיבת קהילת הבית; וזו לא הגירה מאולצת כיוון שהיא לא נקבעת על ידי גורמים תרבותיים בלבד. ההגירה של נשים ביום הנישואין אינה הגירה כפויה באופן גלוי. הן מהגרות מכל מקום ולכל מקום מבלי לחשוב על סיבות המעבר או על השלכותיו שכן הנשים לומדות מגיל צעיר, באמצעות מסרים סמויים וגלויים, לקבל את כלל המגורים כדבר טבעי ומובן מאליהן. זהו, על כן, אירוע הגירה יוצא דופן בכך שאין כאן חוקים, תנאים, חישובים, או בחירות להגירה. רוב הנשים בסוף הראיון מציינות שאילו ניתנת להן היום ההזדמנות לבחור, הן לא היו בוחרות לגור ביישוביהם של בני זוגן.

בנוסף להצגת הסיבות שגורמות להגירתן של נשים עם הנישואין, המחקר מנתח את חוויותיהן של הנשים ומתמקד בשלוש חוויות עיקריות: הגירה וזרות; אבטלה והפרת הזכות לתעסוקה; והגבלות על תנועה ולבוש. ניתוח החוויות יוצא מנקודת המפגש בין: מעמדן האזרחי המנוגד והמתווך של הנשים הפלסטיניות בישראל; מעמדן כזרות בתוך החברה הפלסטינית בישראל; והניגוד והמתח הנוצרים על ידי התיחום הגיאוגרפי.

כל הנשים המשתתפות במחקר מציינות את חוויית הזרות כלפי המקום וכלפי האנשים. הנשים הפלסטיניות שמהגרות עם הנישואין אינן נקראות מהגרות על ידי המקומיים אך מכנים אותן זרות. הספרות מצביעה על כך שמהגרים נתפשים כבר בהתחלה כ"הם" מנקודת מבט תרבותית, דתית ולאומית. הייחודיות של מקרה הנשים הפלסטיניות המהגרות היא שהן הופכות להיות "הן" למרות שהן שייכות לאותה קבוצה תרבותית, דתית ולאומית. מקום המוצא השונה של כל הנשים מהווה את המכנה המשותף לכולן, הופך אותן ל"זרות" מסוג מסוים ומטשטש את ההבדלים ביניהן. הפערים בין מקום המוצא ומקום היעד מקשים על הנשים להתמצא במרחב, חושפים את זרותן ומסמנים אותן כלא שותפות בחוויות העבר או במסורת הקשורה לקבוצה החדשה. באמצעות חשיבה בינארית, האנשים המקומיים מבנים הירארכיה חברתית אלימה שמדירה את הנשים ממקומות שונים. לאחר כמה שנים של מגורים במקום החדש, הנשים מבינות שהסטטוס שלהן לא משתנה והן מתחברות לנשים "זרות" נוספות. הן בוונות קהילות של תמיכה והתנגדות ובעצם מרחב אלטרנטיבי של קיום.

תקופות האבטלה שרוב המשתתפות במחקר חוות בעקבות ההגירה וחווית השחרור שהן חשות עם היציאה לעבודה היתה חוויה נוספת משותפת. המחסומים המבניים כגון מחסור במעונות לילדים ותחבורה ציבורית מצומצמת ביישובים הערביים, כמו גם תפקידן כמטפלות העיקריות במשפחה והמרחק ממשפחות המוצא שלהן מקשים על השתלבותן בשוק העבודה. בנוסף, דפוס המגורים הפטרילוקאליים, המושפע מהתנאים הייחודיים למדיניות הקרקעות במדינה, מוביל נשים ליישובים פריפריאליים מרוחקים, כובל אותן לשוקי העבודה המקומיים ומאלץ אותן להסתפק בהזדמנויות תעסוקה מצומצמות. כתוצאה מכך, נשים בעיירות פריפריאליות הן בנחיתות משולשת: הן משלמות מחיר תעסוקתי וכלכלי גבוה הן בהשוואה לנשים המתגוררות במרכזים העירוניים הגדולים, הן בהשוואה למחיר אותו משלמים גברים מאותו ישוב, והן בהשוואה לנשים שלא היגרו עם הנישואין.

מחקרים רבים על הגירה של נשים בעולם מצביעים על תהליך שיש בו שחרור ממגבלות חברתיות ומשפחתיות המכוון להשגת תעסוקה ועצמאות כלכלית. ההגירה של הנשים הפלסטיניות לעומת זאת מובילה אותן לשנים של אבטלה וחיים של הגבלות הנובעות ממאפייני המקום הגיאוגרפי והתרבות המקומית. הנשים המהגרות למעשה לכודות בין שלושה צירים של: אזרחות במדינה יהודית, מעמדן כנשים זרות בחברה שמרנית, והגירה ליישוב פריפריאלי כפרי.

13 נשים מתוך 17 המשתתפות במחקר (76%) עובדות כיום בעבודות שונות וכולן חוות את העבודה

כמשחררת. מול נורמות מגדריות מגבילות, נשים רבות רואות בתעסוקה כלי להתמודדות ותמרון בין הדרישות הרבות ולעתים אף הזדמנות לשחרר את עצמן מהפיקוח המשפחתי הקרוב ומהקהילה הקרובה והמחמירה. עבור נשים רבות, העבודה משפרת את הביטחון והדימוי העצמי ומעניקה להן כוח ועוצמה לאתגר את הסדר החברתי הקיים גם אם לא תמיד באופן פתוח או רדיקלי.

חוויה שלישית משותפת לרבות מבין המשתתפות במחקר (59%) נוגעת לדפוסי התנועה והלבוש שהן מאולצות לאמץ עם הצטרפותן ליישוביהם של בני זוגן. שאר הנשים לא מדברות על הגבלות בתחומים אלה או שלא חוות אותן. סיבה משמעותית אשר מגבילה את חופש התנועה של הנשים הפלסטיניות בישראל היא הסוגיה החברתית, הנוגעת לקבלת ההחלטות במשפחה, לתפקידן המסורתי של נשים ול"היתר" החברתי לכך שהן ינועו מחוץ לבית באופן עצמאי. היציאה של נשים למרחב הציבורי ללא סיבה ברורה לעין או בשעות לא שגרתיות אינה מקובלת מבחינה נורמטיבית ולפי נשים רבות, מהווה עילה לרכילות ולפגיעה בשמן וכבודן. זאת בנוסף להיעדר מרחב ציבורי ביישובים הערביים וקשיי ניידות הנובעים מתחבורה ציבורית בלתי נגישה במידה רבה.

בדומה להגבלות שנכפות על חופש התנועה של נשים רבות, כמעט 60% מבין המשתתפות נדרשות גם

לשנות את סגנון לבושן ולהתאימו לדפוס המקובל ביישוב ו/או במשפחה שהיה תמיד שמרני יותר מזה שהן

מגיעות איתנו. ללא קשר למקום ממנו הן מגיעות, הן נדרשות תמיד להאריך את השרוולים, להאריך את המכנסיים ולהתלבש בצניעות. הסטטוס שלהן כזרות ובודדות מול קבוצת הרוב אינו מאפשר לרובן בסיס שוויוני שבאמצעותו הן יכולות לנהל משא ומתן על הגבולות; וההתנגדות שהן מביעות בהתחלה לא מחזיקה מעמד. מבלי יכולת שלי להבין איזה ישוב נחשב לליברלי יותר, או שמרן יותר, הדרישה מהנשים להתלבש באופן צנוע יותר מאפיינת את כל היישובים הערביים.

מעמדן של הנשים כזרות מדגיש את מה שהוא לא משותף בינן לבין חברי הקבוצה החדשה ומתנה את ההשתתפות שלהן בשינוי הנורמות שאתן הן מגיעות – הלבוש במקרה הזה. אולם, מניתוח החוויות עולה שהדרישה של המקומיים מהנשים לשנות את סגנון הלבוש אינה מעידה על נכונות לקבל ולאמץ אותן אל לב הקולקטיב שכן הנשים הפלסטיניות שמהגרות עם הנישואין נשארות זרות לאורך השנים. ועדיין, למרות הכללים הנוקשים הנוגעים להתנהגותה וחזותה של האישה, הממצאים מראים שאין פירוש הדבר שהנשים נשארות בלתי מעוניינות בעולם החיצוני והסביבה המיידית שלהן. תחת השפעות מעצימות של השכלה ותעסוקה, נשים רבות מציינות שהגבלות אלו אינן משפיעות על הפנימיות שלהן. הן ממשיכות להרגיש חופשיות, לתמרן בין המגבלות השונות ולאתגר את הסדר הקיים תוך שימוש במשא ומתן, שיתוף פעולה והתנגדות.